

Христина Крамарчук

кандидат архітектури, доцент кафедри дизайну та основ архітектури,
Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів,
e-mail: khrystyna.p.kramarchuk@lpnu.ua
orcid 0000-0003-0800-8659

ЧИННИКИ ОБРАЗНОЇ І СМИСЛОВОЇ ІНВЕРСІЇ АРХЕТИПНИХ СТРУКТУР СВІДОМОСТІ ЛЮДИНИ І СЕРЕДОВИЩА В МЕТОДІ І СТИЛІ СОЦРЕАЛІЗМУ

© Крамарчук Х, 2020

<https://doi.org/10.23939/sa2020.02.115>

У статті є спроба висвітлити чинники становлення в мистецтві методу і стилю тотального соцреалізму як методу заміщення, виявлено і охарактеризовано певні образні і смислові інверсії архетипних структур свідомості людини і середовища часу радянського тоталітаризму. Розкрито історичну органічність російського менталітету у соціалістичній і комуністичній формі існування й властиву даному менталітету органічність методу заміщень у побудові антагоністичних моделей світорозуміння.

Ключові слова: інверсія архетипних структур, метод заміщення, антагоністичні дуальні моделі світосприйняття, соціалістична утопія, антиутопія.

Постановка проблеми

Багато досліджень з ідеології соцреалізму розкривають її як політичну ідеологію правлячої верхівки. В цьому дослідженні є спроба показати головний інструментарій і основу побудови тотальності соцреалізму, а саме – ментальність людини якогось народу. Ментальність проявляється через архетипні структури свідомості, а ті, в свою чергу, в архетипних структурах форм. Архетипні структури ментальності російського народу й історична політична форма його існування стали логічним розвитком тоталітарного правління влади Рад і розвитку стилю соцреалізму в мистецтві.

Протягом всього часу існування людства існує проблема різної ступені історичної еволюції людяності, культури народів, проблема мирного співіснування народів-антиподів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Про метод та стиль соцреалізму, який знищив усі існуючі тогочасні творчі напрями, і був проголошений 1934 року в Радянському Союзі офіційним, їм присвячено багато наукових праць. Досить повною є зібрана бібліографія в останніх дослідженнях за темою соцреалізму в мистецтві (Роготченко О., 2007) та у сфері графічного дизайну (Косів В., 2019) підняте питання української ідентичності, яка часто носила лише декоративний характер, насичений радянською ідеологією. Соцреалізм визначено Ж. Бодрійяром як метод “Заміщення”. Результати заміщень виявлені О. Петровою (Петрова О. 2014, с. 35): 1) не еволюційна, а насильна зміна картини світу; 2) вульгарна ідеологізація мистецтва – “марксистське світобачення”; 3) творчість – політизована боротьба і конфронтації; 4) замість справжнього реалізму побутова описовість і натуралізм, решта напрямів кодифіковано як формалізм; 5) мистецтво, як заміна дійсності – радянська міфотворчість

бравурного оптимізму і щастя; б) в мистецтві домінують необразотворчі функції (ідеологічна і виховна), естетичну функцію відсунуто. Далі побачимо, що сам метод заміщення збудовано на інверсії архетипних структур. Ігор Бондар-Терещенко у “Задзеркаллі 1910–30-х років” розкриває радянську епоху зсередини через екзистенційний вимір окремих людей (листи, спогади, щоденникові нотатки, що дає змогу краще зрозуміти інверсію архетипних структур людини і середовища (домінування інфернального, демонічного, а не благого)). Щодо архітектури автор зауважує, що царська Росія не змогла відійти від розуміння архітектури як “архітектура – фасад”, а архітектурні форми, потрапляючи в “комунально-радянський контекст”, ставали радше живописом, скульптурою і театральною декорацією” (Бондар-Терещенко І., 2009, с. 485). Питання витоків і формування російського менталітету з його дуальними антагоністичними моделями, який постає базою ідеології російського комунізму, досліджував М. Бердяєв (Бердяєв Н., 1955). В нарисі “К вопросу о специфике русского национального чувства формы” Г. Ревзин розкриває одночасне існування двох антиподних напрямків розвитку російської архітектури класичного стилю ще в імперській Росії і безформенності, як російського типу форми, а також парадоксальність в їхньому одночасному осмисленні як органічної форми і як “епіфеноменів смерті” (Ревзин Г., 2002, с. 51). А. В. Іконніков (Іконніков А., 2001) показує зміни соціалістичних міфологем як поворотні точки архітектурних утопій, виявивши 5 хронологічних періодів, про які мова йтиме далі.

Конкретні ж інверсійні моделі в культурі, які підмінили базові людські архетипи народів соціалістичного табору, зокрема українців, повністю не висвітлені.

Мета статті

В статті є спроба висвітлити коріння породження тотального соцреалізму як прояву політики тоталітаризму радянської влади. І першим, що ми побачимо – це буде інверсія благого і демонічного в архетипних структурах свідомості людини К. Г. Юнга: Самість, Тінь, Аніма/Анімус, Персона, архетип Матері, архетип дитини (Юнг К., 2004).

Завданнями статті є:

1. Виявити антагоністичні моделі ментальності російського народу, які знайшли продовження в моделях ідеології комунізму і через інверсійність архетипних структур постали основою побудови методу та стилю соцреалізму в мистецтві та, зокрема, в архітектурі.
2. Показати взаємозв'язок ментальності та національної архітектурної форми.
3. Показати як “вищі цінності” Імперської Росії гіпертрофували у “вищі цінності” Радянського Союзу і як це вплинуло на архітектуру.

Виклад основного матеріалу

Інверсія архетипних моделей буття закладена в самому гаслі стилю соцреалізму “Пролетарська³ за змістом та національна за формою”, бо пролетаріат протистояв селянству, як носію національного. Основою соціальної структури суспільства служить духовна диференціація, моральна сутність людини, її особистість: від провідників народу (безкорисливе служіння і відчуття правди) до психології раба і матеріального споживача. Ще від часу московського царства російський державний абсолютизм розглядає людину як засіб, як суспільну функцію, а не як духовну сутність.

Представлений в дослідженні аналіз російської ментальності та організації правління імперської Росії ХІХ ст. здійснено в основному за книгами мандрівника Жермена де Ланьї 1839 р. (Ж. де Ланьї, 2019), істориком Жулем Мішле “Демократичні легенди Півночі” (Jules Michelet, 1898), послом Франції в Санкт-Петербурзі 1835–1840 рр. Проспером де Баранта (Prosper de Barante, 1875) – це люди, які були інтегровані в цей культурно-історичний аспект, та російського філософа

³ Пролетарі – ті, хто не володіли правом власності на засоби виробництва, мали спадщиною тільки дітей, а не майнову. Пролетарі як міський робочий клас, який зріс з початком індустріальної революції (кін. ХVІ–ХІХ ст.), протиставлявся селянству.

українського походження М. Бердяєва (Бердяев Н., 1955). Ж. Мішле охарактеризовує росіян як расу морального Хаосу. Брак морального хисту чуття добра і зла, деспотизм управління спричинив до становлення певних архетипних структур особистості як Не-Людини (Ж. Мішле) і породив світогляд – російське маніхейство (ціль: боротьба табору світла з табором зла при втраті морального хисту розрізнення добра і зла, при чому всі засоби оправдані для боротьби зі злом).

Особливості архетипних структур російської ментальності. Архетипи, які визначив К. Г. Юнг, формують структуру свідомості особистості. В трансформації свідомості втілена амбівалентність архетипу – перехід від демонічної (культової природи) до божественного (сакрального в людині) (Лисюк Н., 2002, с. 122). Але коли не відбувається перехід (еволюція) і суміщаються полярно протилежні початки, архетипна структура проявляється одночасно амбівалентною і самим носієм нерозрізнена. Які наслідки має для людини такий процес, яка формується ментальність? Брак смислової моральної здатності, чуття добра і зла в архетипних структурах особистості (самість, персону) виводить в російській свідомості архетипну структуру “тіні” як переважаючу. Один з різновидів архетипу “тіні” – це архетип трикстера і анти-героя. Домінуючий культурний образ в росіян комічно-іронічний: це Петрушка (блазень), який є проявом насміху слабкого над владою весільних, та образ Юродивого – граничне самоприниження людини, що виявляється у формі гротесково-трагічної самоіронії (методика симуляції божевілья). Феномен карнавалу теж пов’язаний з архетипом тіні, як і нігілізм. М. Бердяєв розкриває явище російського нігілізму як збочену форму православної аскези, жертвостроможність нігілістів. Російський нігілізм заперечує Бога, дух, душу, норми і вищі цінності, і в такій формі невідомий західній Європі. Нігілізм не вірить в людську природу, тому людині не потрібно давати свободи. Нігілізм є негативним проявом російської Апокаліптичності (Бердяєв Н., 1955, с. 37–38). За М. Бердяєвим демоніакальний елемент марксизму, який вважають діалектикою, а саме наростання в душі ненависті і зла, і засобів помсти та насилля, який мав би перейти в добро після свого виверження, але цей перехід так і не відбувається. Російський філософ Леонтьєв бачить єдину місію російського народу – родити зі своїх надр антихриста (Бердяєв Н., 1955, с. 74).

Уявлення росіян про себе містять **протириччя**, які як вже зазначалося активізують архетип “тіні”:

- Російський народ не державний, а релігійний, духовний, шукає царства Божого на землі (теза слов’янофілів), створив найбільшу деспотичну мілітарну державу в світі, державу-агресора.
- Російська ідея індивідуалістичного соціалізму підкорила індивідуума.
- Російський атеїзм пов’язаний з соціалізмом – це релігійний феномен, що виріс на ґрунті російського православ’я.
- Пропагування ідеї вселюдського братства (інтернаціоналізм) поруч з різкими національними антипатіями і вивищенням російськості.
- Ідея правовірного християнського народу з інверсією православної аскези, яка створила багато сект (хлисти, скопці і т. ін.), породила нігілізм.
- Діалектичне відношення до дійсності: лицемір’я та цинізм.
- Російський етатизм (активне втручання держави в сфери життя людини) і його зворотна сторона – російський анархізм.
- В російському народі поєднується принцип особистості з принципом общинності (але те, що мало бути особистісним, як екзистенція людини, наприклад, мораль, є общинною). Характерний російський мотив – боротьба за соціальний устрій, а не за людину.
- Для російської інтелігенції характерне безґрунтянство (є культурні люди, але немає культурного середовища (Бердяєв Н., 1955, с. 18–17), позбавлення традицій, її неорганічність (входження людей до інтелігенції, які не займалися інтелектуальною працею), це зумовлене також історично молодим Московським царством, пізно укладеною граматиною російської мови (російська інтелігенція XIX ст. розмовляла мовами західної Європи, а не російською).

• Великий російський “язик” співіснує з інвективною, як характерною особливістю російського дискурсу.

• Існування конструкції “Великого призначення Росії” як одного з вимірів самоідентифікації росіянина і поряд релігійний, моральний, соціальний сумнів оправданості культури (гріховність культури, культура куплена ціною рабства народу, культура – бісівська “прелесть”), культура була прикладною сферою, а не самим життям.

• Класичний стиль як російська форма і стиль безформенності в архітектурі вважаються водночас органічними й епіфеноменами смерті. Але ця парадигма безформенності проявляється в усіх вимірах буття і впливає на розуміння екзистенційних концептів людини (справедливість, добро, мораль, свобода), які не мають чіткого оформлення і розчинені повсюди.

Зупинимося детальніше на тезі протиріч: органічність, “російськість” класичного стилю і органічність безформенності в архітектурі як вияв національного характеру. **“Мистецтвознавча концепція національного почуття форми не появляється і навіть можливість її появи ставиться під сумнів”** (Ревзін Г., 2002, с. 37). Цікаво, що догма соцреалізму “соціальне за змістом і національне за формою”, тобто питання національної специфіки не торкалося архітектури в Росії, вона представляла міжнародний класицизм і вважалася інтернаціональною (Іконніков А., 2001, с. 476). Прасимвол російської культури є “нескінченність, яка випромінює безформенність” (Степун Ф., 2000, с. 584), розуміння неосяжності російської землі без кордонів і меж, і, відповідно, державна гіпертрофія і жага приєднання нових земель. Ідеологія російського ландшафту – туга (за Єсеніним), в російській картині світу немає вертикалі і фаустівське вертикальне прагнення до досконалості представляється російській людині марнославним і незрозумілим (Шпенглер О., 1993). За Г. Ревзіним (2002, с. 17) архітектурну форму визначають: середовище, культура і конкретна функція. Мертвому формалізму Заходу протиставляється безформність як народний російський стиль. Ця безформність або ж відкрита композиція, відкрита форма, яка з погляду класики взагалі не форма, проявляється як безмежність в структурі російського традиційного житла, до якого постійно додаються прибудови, зауважує А. В. Іконніков (Ревзін Г., 2002, с. 39). Цей принцип безформенності з’являється в композиції, яка може безболісно обростати навколо іншими формами, представляє об’ємно-просторове вирішення храмової архітектури (рис. 1–2), громадських споруд (рис. 3), народного житла та в морфології російського міста. Означення форми, категорія “форма” в культурі відсутні. В безформенності об’ємно-просторова композиція, архітектурні твори характеризуються атектонічним стилем – стиль більш-менш прикритої закономірності і вільного порядку. Пафос – заперечення форми на користь плинної, змінної дійсності дожив до соціалістичної боротьби з формалізмом.

Рис. 1. Храм Василя Блаженного 1561 р., м. Москва.
(Ресурс: <http://ru.wikipedia.org>)

Рис. 2. Карелія, Преображенська церква в Кижях, 1700. (Ресурс: <http://kizhi.karelia.ru>)

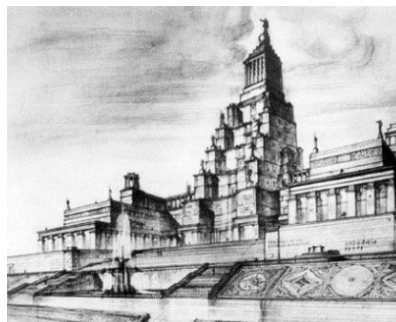

Рис. 3. Проект комплексу комуністичної академії на Калузьському шосе в Москві 1930–1934.
(Іконніков А., 2001, с. 425)

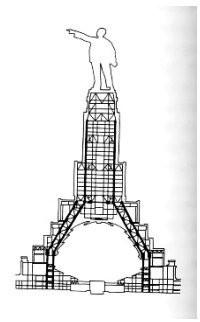

Рис. 4. Проект палацу Рад в Москві 1934 (не здійснений).
(Іконніков А., 2001, с. 412)

Протистояння формалізму, нехтування художньою формою характеризує стиль соцреалізму, де основою послужила російська світоглядна парадигма. Для російської, а потім радянської архітектури, характерним є ідеологічний аспект важкості увінчуючої частини споруди (подрібненість кокошниками, які притискують форму до низу, маскуючи рух вгору так само як декоративні нависаючі главки, зовнішні об'єми, які не формують інтер'єр, важкість карнизів, фризів увінчаних скульптурними рельєфами – все це створює відчуття підпорядкованості і маловартості людини. Виникає те саме відчуття, коли будівля служить п'єдесталом – притискується пам'ятником вождю (рис. 4).

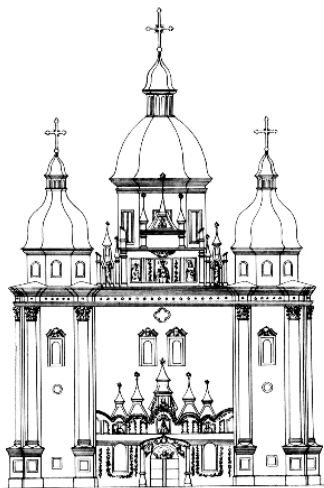

Рис. 5. Микільський військовий собор, споруджений в 1696 році, знищений 1934 р. (Тит Геврик, 1990, с. 42)

Рис. 6. Київський палац дітей та юнацтва, збудований у 1965 р. на місці Микільського військового собору. Арх. Авраам Мілецький та Едуарда Більський (Ресурс: <https://uk.wikipedia.org>)

Поєднання в свідомості протиріч нагадує нам образ Химери, іконографія якої закріпилася в мистецтві. Існує поняття “химерного етносу”, концепція якого сформульована Л. М. Гумільовим. “Химерний етнос” – це поєднання двох, трьох етносів, під час якого при ментальних накладках “різнохарактерних систем свідомості” (які за суттю є антиподними), законів ландшафту, на яких зросли ці етноси, формується така “система надіндивідуальних етнічних (родових) цінностей людини”, в якій ментальний фундамент починає розмиватися і залишається голе “Я”, що проявляє себе лише через суб'єктивне-осмислення всіх істин (Бородай Ю., 1981, с. 83–84). Як зазначає Бородай Ю. М., в опустошеній химерній психіці відсутнє саме об'єктивне уявлення про правду і брехню, красиве і бридке. Ці химерні утворення або квазінації в етносах виробляють свою ідеологію, яка має життєзаперечуючий фундамент, дух відрази до дійсності (нігілізм), створення антиутопії чи дистопії з гаслом (ми все зруйнуємо і на руїнах новий світ побудуємо).

Породження антагоністичних моделей світорозуміння відбувалося певними методами за М. Бердяєвим (Бердяєв Н., 1955), які проявилися у методі заміщення стилю соцреалізм: 1) наукові теорії, гіпотези, концепції перетворюються в догму, в тоталітарне сприйняття, сповідування якоїсь ортодоксальної віри, яка стосувалась тотально всіх вимірів буття (тип секстанства, російська людина весь час чомусь поклоняється); 2) приймання відносного за абсолютне; 3) перекидання релігійної енергії на нерелігійні предмети і види діяльності; 4) вивертання назовні (інверсії), наприклад: а) православної аскези і породження безблагодатної аскези – нігілізму і психотипу революціонера, б) інтернаціоналізм є викривленням ідей вселюдськості як християнської універсальності; 5) недоліки переводяться в бездоганні переваги; 6) формування потенційної установки

месійності російського народу (народництво) як єдиновірного у релігії, як такого, що змінить світ (російський комунізм – світовий комунізм), подібно до іудейського месіанства.

Російське життя – це комунізм (Жульєн Мішле, 1854 р.), як форма існування суспільства в Росії ще до приходу влади Рад. Петро Успенський (П. Успенський, 2010), посилаючись на твір М. Метерлінка “Життя термітів”, де останній описує життя в термітнику⁴ як форму існування комунізму, підкреслює, що саме розвиток індивідуумів та їхнє виділення із загальної маси, є ціль природи і на цьому базується еволюція.

Результати дослідження

Вищенаведені ознаки ідентифікації російськості дають нам зрозуміти, що комунізм є традиційним для Росії і російський менталітет з антагоністичними моделями світорозуміння послугується методами заміщення. Цей антагонізм дуальних моделей продовжив існування в радянській культурі, поставив принципом розвитку тоталітарної культури і втілюється у “психічному типі комуніста” (Бердяєв Н., 1955, с. 152.).

Можна виділити такі **антагоністичні дуальні моделі** існування і “виховання” радянського соціуму.

- Росія (кочовики) ↔ Європа (землероби).
- Любов ↔ Ненависть (парадигма М. Горького).
- Вождь (сакрум, все) ↔ Маса (профанна, ніхто).
- Маса, юрба, безликий (солідарність, колективізм у катуванні “ворога”, колективна і готова мораль), суспільна муштра, суспільна організація творить людину ↔ Особистість, самосвідомість людини її цінність є ніщо, “гвинтик”, “пляма”.
- Тотальна сегрегація: Товариш (єдиномислячий, “інтернаціоналіст”) ↔ Ворог (інакомислячий, націоналіст), ворога потрібно видумати (М. Бердяєв).
- Вироблення нового типу колективної “людини” (механізму): Трудящі, сталева людина (людина тілесна, втрата трансцендентного виміру) ↔ Людина духовна, особистість. В мистецьких образах знеособленість, позбавлення індивідуалізму як рушійного фактора розвитку Людини.

Крім того, в радянській ідеології спостерігається **інверсія** (перевертання, заміна на протилежне), викривлення категорій універсальних дуальних моделей.

- **Інверсія правди/неправди.**
- Філософія активізму – прометеївська, титанічна переписується (акт зміни світу) — матерії надається характер активного духу (М. Бердяєв). На цьому формується ідея “вічних цінностей”, **ідея Вічності як світле емпіричне майбутнє**. Часово-просторова парадигма **Вічність підмінена поняттям Світлого Майбутнього**. Людина вкинута в процес часу і позбавлена Вічності (образ особистості біологічного індивідуума не може бути втриманий без присутності Вічності) (Бердяєв Н., 2001, с. 148).
- Поняття **Героя** наповнюється антигеройськими вчинками (вбивство і катування ворога, провокації, доноси, трудоволізм), міф про надлюдину (“тіло в політичне діло”, і образ вождя) ↔ **антигерой**.
- Підміна моральної сутності понять з **сакрального на профанне**: Сакрум ↔ профанум. Марксизм стає вірою, релігією. Матеріалізму надається теологічний характер ↔ заміна Віри предків, релігії. Палаці Рад нагадують ступінчасто-наростаючий храмоподібний об’єм (рис. 3, 4).

⁴...боги комунізму ненаситні Молохи, чим більше їм віддають, тим більше вони потребують, поки індивід не буде знищений, і його убогість не стане абсолютною; жорстка дисципліна, добровільне підкорення законам і правилам, що породжує крайню форму комунізму – це каннібалізм і копрографія.

Заміна сакральної покуті – красного кута, “божого кута” в житлі на “Красний” куток в усіх громадських установах.

- Позбавлення міського середовища сакрального виміру і відповідно національного виміру. Знищення барокового Києва як прояву національного духу українців та церков Х–ХІ ст., позбавляє народ національної ідентичності й історичного виміру. Тільки в самому Києві було знищено в 1920–1940-х роках важливі архітектурно-історичні пам’ятки в основному давньоруського і барокового періоду: 22 церкви та 14 дзвіниць і це частковий список (Геврик Т., 1990, с. 45). Відбулося заміщення вертикалей сакруму (об’єктів національної ідентичності) на громадські споруди органів Влади Рад (рис. 5, 6).

- Ідея вселюдського братерства (інтернаціоналізм як соціальна організація), **весь пролетаріат стає російським народом, єдиним народом у світі ↔ як викривлення ідеї вселюдськості як християнської універсалії** (боголюдство, де людина не раб, а син Божий).

- **Жіночий ↔ чоловічий принцип буття.** Залучення до катувань, розстрілів жінок, формування образу мужеподібної жінки-трудоголика (робітниця, колгоспниця, сталеварка, доярка, телятниця). Відбувається втрата розрізненості Аніма – Анімус, домінування архетипу не Матері адоранти, а Матері з мечем.

- Підміна понять **рабства та свободи.** Концепт “свобода” і до сьогодні в Росії не сконструйований.

- **Реальність** постає як ↔ **театральньо-декораційна гіперреальність.**

Ідея Вічності підмінена “світлим” емпіричним майбутнім породила міфологеми, які визначали тактику руху до “світлого” майбутнього і задавали поворотні точки розвитку архітектурних утопій які втілились в такі п’ять хронологічних періодів історії радянської архітектури за А. В. Іконніковим (2001, с. 277).

1. 1917–1923 – конкурентний пошук **романтичного образу утопії “майбутнього”, який розуміється як архетипна структура Вічності**, яка найбільше проявила себе в експериментах “паперової архітектури”. Дозволено використовувати мову форм історизму в поєднанні з модерністськими структурами. Але Вічність підмінена світлим майбутнім.

2. 1923–1931 – переважання здійснюваних **прогресистських утопій світлого майбутнього** архітектурного авангарду, орієнтованих на образи “машинного віку”. Це майбутнє → “вічне” з моделлю нового суспільства безликої маси (примус до колективної праці; зрівняльний принцип “воєнного комунізму”; одиниця суспільства – сім’я – шкідлива і непотрібна, а одиницею суспільства стають “обличчя” (не особа) ідеологічно пов’язані між собою). Відповідно виникають такі типи як **дім-комуна, житловий комбінат (комунальний побут, побутові колективи)**. Поруч з тим розвивається утопічна думка деурбанізації (міста-лінії), дестаціонаризації (неприв’язаність до місця, і світу речей, так зване “безгрунтярство”). Архітектура виконує роль монументальної пропаганди (агітпроп). Ієрархічність сил, сегрегація в становленні диктатури пролетаріату відображається **в побудові палаців “совєтів”, палаців культури, клубів з переважанням об’єму театральньо-глядацької сцени** для дозвілля, де відбувалося приживлення архетипу Маса як Мега-Персони а не Самості індивідуума. **В архітектурі виникає концепція “пролетарської класики”**, яка спрямована на економію енергії сприйняття (І. А. Фомін).

3. 1931–1941рр. – переважання **популістичної утопії “вічних цінностей”**, яка утверджує образи майбутнього процвітання. Єгалітаризм (соціальна рівність) вилучається з Великої утопії. Формується утопія комуністичного майбутнього царства. Взурування на російський класицизм “срібного віку”. Тепер ознакою пролетарського стилю стає гігантизм, “словесне красномовство”. Розвивається **тип будинків п’єдесталів “Дворец Советов” в Москві** (рис. 4). Архітектура 30-х повинна стирати межу між уявним і сушим, підтверджувати реальність віртуального світу

(будівництво споруд-символів, емблем, парадних площ поєднувалося із заміщенням здебільшого сакральних споруд). Наслідки таких політик – це знищення “духу місця” (*genius-loci*) національного ландшафту й історичного архітектурного пейзажу та підміна середовища російською (інтернаціональною) ідентичністю й ідеологічною (політичною) ідентичністю. Заміна придорожніх “Фігур” (Хрестів з образами святих), каплиць на щасливі образи трудівників та обеліски; зміна поховальних хрестів на стели і обеліски з зірками. В форму обеліску вкладені коди періоду класицизму: поховальну символіку або порожню символіку маркера у формуванні просторової композиції місця. Заміна кладовищ на паркові розважально-рекреаційні зони, знищення курганів часів визвольних змагань за незалежність України I пол. XIX ст. – все це стирання індивідуальності. Продовження агітаційної функції архітектури. В інтер’єрах і екстер’єрах привселюдна присутність вождів через монументальну скульптуру та живопис.

4. 1941–1954 рр. **абсолютна перевага і догматизація утопії “вічних цінностей” в її канонізованих варіантах.** Багатократно повторюється одна тема **ступінчасто-наростаючий храмоподібний об’єм**, створюючи сакральні асоціації. Одинакові неокласичні схеми одягалися в національний декор. Ідеологічна значимість метафор архітектурної форми, архітектурні надлишки (знаки сталінщини).

Головні магістралі міста розширюються і забудовуються як **шляхи тріумфальних ходів**, житло обрамляє площі для видовищ, урочисті міські простори (Хрещатик). В “орнаментах маси”⁵ парадів (фізкультурників, будівельників, комунальної техніки) живі люди перетворювалися на форму, що має всі ознаки геометричної раціональності. Вождь – активний спостерігач геометричної реальності, учасник параду – пасивний спостерігач. І, розміщуючи, вождя збоку (трибуна, Мавзолей на Червоній площі), з розплануванням центробіжної площі як широкої вулиці, існує єдиний короткий відрізок часу, коли ти бачиш сакралізованого вождя. Розподіл сфер бачення, як сфер володарювання зору, найяскравіше виявляється у видовищах (виставах) перших цивілізацій” (Альорова З., 2008, с. 33–42).

5. 1954–1965 рр. зрівняльна, безособова соціальна утопія, яка направляє архітектуру до **утилітарного технологізму**, принцип архітектури який виводять з промислової технології (хрущовський технологізм). Принцип мінімально необхідного, уніфікації, прості радикальні рішення та їхнє тотальне поширення, відображає тезу, що соцреалізм має бути простим, зрозумілим.

Висновок

До чинників образної і смислової інверсії архетипних структур свідомості людини і середовища в стилі соцреалізм відносимо:

I. Психічні характеристики етносу обумовлені: 1) уявленнями росіян про себе, що містять протиріччя, які є наслідком антагоністичних моделей світорозуміння і домінування архетипу тіні в структурі самості, 2) рівнем еволюції саморозвитку свідомості людини (брак моральної здатності розрізнення базових смислів добра і зла), 3) соціокультурними процесами історичного розвитку етносу, так звані політичні цінності (постійна деспотія і муштра держави, ідея месійності російського народу).

II. Продовження політики імперської Росії з безумовною гіпертрофією “вищих цінностей” радянською політичною системою, з інверсійним заміщенням основних опозицій категорій буття: есхатологічний вимір Вічності / часова категорія світлого майбутнього; правда / неправда (кривда); сакральне (теологічне) / профанне; відносне / абсолютне; духовне / матеріальне; герой / антигерой; деструкція минулого / майбутнє; екзистенція за духом / екзистенція за політичною ідеологією. Дані заміщення привели до вироблення певних уніфікованих іконографічних схем в мистецтві і, зокрема,

⁵ Поняття “орнамент маси” вжив С. Кракауер в книзі “Das ornament der Masse”, 1963.

в архітектурі: житлові комбінати (гуртожитки), гіганти будинки-п'єдестали (споруда-скульптура), ступінчасто-наростаючі храмоподібні об'єми громадських будинків. Насильна зміна картини світу породжує гіперреальність, де бажане видається за дійсне.

Насильна зміна свідомості націй в Радянському Союзі була збудована за принципами антагоністичних дуальних моделей світорозуміння з їхньою морально-смисловою нерозрізненістю, тому не могла породжувати проекти утопій як проекти еволюцій. Інверсія архетипних структур у соціалістичних утопіях у своїй сутності вже антиутопічна.

Бібліографія

- Альорова З. 2008. Межі видимого. Становлення візуального мистецтва. Харків : ХДАК.
Бердяев Н. 1955. Истоки и смысл русского коммунизма. Париж : УМСА – PRESS.
Бородай Ю. 1981. Этнические контакты и окружающая среда. Природа № 9. С. 83–84.
Бондар-Терешенко І. 2009. У задзеркаллі 1910–30-их років. Київ : Темпора.
Геврик Т. 1990. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва. Пам'ятки України № 1–3, 64 с.
Де Ланьї Ж. 2019. Батіг і Росіяни: звичаї та організація Росії, перекл. з франц. П. Тарашчук / навч. книга-Богдан, Тернопіль.
Иконников А. 2001. Архитектура XX века. Утопии и реальность. Москва : Прогресс-Традиция. Том. I.
Косів В. 2019. Українська ідентичність у графічному дизайні 1945–1989 років. Київ : Родовід.
Лисюк Н. 2002. Еволюція й аберація поняття архетип. Проблеми українського термінологічного словникарства в мистецтвознавстві й етнології: науковий збірник пам'яті Миколи Трохименка. Київ. Т. 1. Ант. С. 116–123.
Ревзин Г. 2002. Очерки по философии архитектурной формы. Москва : О Г И.
Роготченко О. 2007. Socialist realism and totalitarianism. Київ : Фенікс.
Степун Ф. 2000. Spirit, face and style of Russian culture. / Ф. Степун. Сочинения. Москва. РОССПЭН.
Петрова О. 2004. Соцреалізм у типологічній системі стилів. Зміна парадигми чи заміщення понять.
Петрова О. Мистецтвознавчі рефлексії. Історія, теорія та критика образотворчого мистецтва 70-х років XX ст. – поч. XXI ст.: зб.ст., Київ : КМ Академія. С. 34–36.
Успенский П. 2010. Новая модель Вселенной. Москва : Гранд-Фаир,
Шпенглер О. 1993. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 1. Гештальт и действительность / пер. с нем., вступ. ст. и примеч. К. А. Свасьяна, Москва : Мысль.
Юнг К. 2004. Душа и миф. Шесть архетипов. Минск : Харвест.

References

- Al'orova Z. 2008. The limits of the visible. Formation of visual art. Kharkiv : KHDAK.
Berdyaev N. 1955. The origins and meaning of Russian communism. Paryzh : UMSA – PRESS, Boroday YU, 1981. Ethnic contacts and the environment. Pryroda No. 9. S. 83–84.
Bondar-Tereshchenko I. 2009. In the mirror of the 1910–30s, Kyiv : Tempora.
Hevryk T. 1990. Lost architectural monuments of Kyiv. Pam'yatky Ukrayiny No. 1–3, 64 s.
De Lan'yi ZH. 2019. Whip and Russians: customs and organization of Russia, perekl. z frants. P. Tarashchuk / navchal'na knyha-Bohdan, Ternopil'.
Ykonnykov A. 2001. XXth century architecture. Utopias and reality, Moskva : Prohress-Tradytsyya. Tom. I.
Kosiv V. 2019. Ukrainian identity in graphic design 1945–1989. Kyiv : Rodovid.
Lysyuk N. 2002. Evolution and aberration of the concept of archetype. Problemy ukrayins'koho terminolohichnoho slovnykarstva v mystetstvoznnavstvi y etnolohiyi: naukovyy zbirnyk pam'yati Mykoly Trokhymenka. Kyiv : T. 1 Ant. S. 116–123.
Revzyn H. 2002. Essays on the philosophy of architectural form. Moskva : O H Y.
Rohotchenko O. 2007. Sotsialistychnyy realizm i totalitaryzm, Kyiv : Feniks.
Stepun F. 2000. Dukh, lytso y styl' russkoy kul'tury. Stepun F. Sochynenyaya. Moskva : ROSSPÉN.
Petrova O. 2004. Social realism in the typological system of styles. Paradigm shift or concept replacement.
Petrova O. Mystetstvoznnavchi refleksiyi. Istoriya, teoriya ta krytyka obrazotvorchoho mystetstva 70-kh rokiv XX st-poch. XXI st. : zb. st.. Kyiv : KM Akademiya. S. 34–36.
Uspensky P. 2010. New model of the universe. Moskva : Hrand-Fayr.

Shpenhler O. 1993. Sunset of Europe. Essays on the morphology of world history. 1. Gestalt and reality, Per. s nem., vstup. st. y prymech. K. A. Svas'yana, Moskva : Mysl'.

Yunh K. 2004. Soul and myth. Six archetypes. Mynsk : Kharvest.

Khrystyna Kramarchuk

*Ph.D. of Architecture, Associate Professor of the Department
of Design and Fundamentals of Architecture,
Lviv Polytechnic National University, Lviv
e-mail: khrystyna.p.kramarchuk@lpnu.ua
orcid: 0000-0003-0800-8659*

FACTORS OF IMAGINATIVE AND SEMANTIC INVERSION OF ARCHETYPAL STRUCTURES OF CONSCIOUSNESS HUMAN AND OF THE ENVIRONMENT IN THE METHOD AND STYLE OF SOCREALISM

@ Kramarchuk Kh., 2020

This article is an attempt to highlight the factors of formation in art of the method and style of total socialrealism as a method of substitution. The basic factors are the contradictions of the consciousness of the Russian ethnos, which are due to the inability of semantic essential distinction of the main oppositional categories of existence. The historical organicity of the Russian mentality in the socialist and communist forms of existence has revealed, as well as the historical organicity of the method of substitutions in the construction of antagonistic models of worldview. This method of substitution will become basic in the style of socialist realism. Certain figurative and semantic inversions of archetypal structures of human consciousness and the environment of the period of Soviet totalitarianism are revealed and characterized: eschatological dimension of Eternity / time category of bright future; the truth / the untruth; sacred (theological) / profane; relative / absolute; spiritual / material; the hero / the anti-hero; destruction of the past / future; existence in spirit / existence in political ideology. These substitutions led to the development of certain unified iconographic schemes in art and, in particular, in architecture: residential complexes (communities), giant pedestal buildings (sculpture building), a step-increasing volume of public buildings like to the temple. Forcible change of the picture of the world generates hyper-reality, where is desired seems real. The violent change of consciousness of nations in the Soviet Union, built on the principles of antagonistic dual models of worldview with their moral and semantic indistinguishability, could not give rise to projects of utopias as projects of evolution. The inversion of archetypal structures in socialist utopia is essentially anti-utopian.

Key words: inversion of archetypal structures, substitution method, antagonistic dual models of world perception, socialist utopia, anti-utopia.